

ČERNÁK, Tomáš – MOCKO, Martin. *HUSÁK V ODBOJI A SNP 1938 – 1945*. Bratislava: Marenčin PT, 2016, 348 s. ISBN 9788081146534.

Gustáva Husáka, najvýznamnejšieho slovenského komunistického politika druhej polovice 20. storočia, poznáme predovšetkým pre jeho pôsobenie počas obdobia normalizácie v 70. a 80. rokoch. Toto 20-ročné obdobie, počas ktorého bol najvyšším predstaviteľom Československa ako prezident i ako generálny tajomník ÚV KSČ je základným kritériom posudzovania jeho osobnosti – avšak nie celkom oprávnené, keďže je to len časť jeho života a kariéry. V kontraste k negatívnemu „normalizačnému Husákovi“ patria roky 1938 až 1945, na ktoré sa zameriava recenzovaná práca, z väčšej časti skôr k obdobiu, v ktorom by sme mohli jeho činnosť hodnotiť pozitívne.

Husák sám sa v období, keď už bol na čele strany a štátu, snažil z pozície moci presadiť v historiografii svoju vlastnú interpretáciu Povstania a svojej úlohy v odboji. A v nej bol, pochopiteľne, neohrozeným statočným hrdinom. Tým sa v očiach mnohých historikov diskvalifikoval a paradoxne tým na dlhšiu dobu znehodnotil svoj skutočný výrazný príspevok do protifašistického odboja.

Z doterajšej literatúry bolo preto problematické vypátrať, kde je pravda a aký je skutočný, objektívny pohľad na „druhosvetového“ Husáka. Dvojica mladých autorov Tomáš Černák a Martin Mocko sa o to pokúsila. A ide o doteraz najpodarenejší pokus. Obaja patria k novej, mladej a ideologicky nezaťaženej generácii historikov, ktorá sa dokáže pozrieť na veci s odstupom. Zväčša hodnotia vecne, objektívne, vyhýbajú sa účelovým interpretáciami či zbytočným emóciám a glorifikácii, alebo demonizácii subjektu svojho výskumu.

Prvú časť práce, teda roky 1938 – 1943, spracoval Martin Mocko. Začína stručným predstavením kariéry a života Gustáva Husáka a niektorých jeho najbližších spolupracovníkov, čitateľ sa však veľmi rýchlo dostane k októbru 1938. Mocko si pritom všima najmä KSČ počas vyhlásenia autonómie a vyvracia legendu, že už počas rokovanií v Žiline 6. – 8. októbra 1938 sa komunisti pripravovali na prechod do ilegality. V skutočnosti bola KSČ na rýchlo sa valiaci sled udalostí rovnako nepripravená ako ostatné politické strany v republike. Do tej doby totiž fungovala, i keď s problémami a pod policajným dozorom, ale v podstate legálne. Na rozdiel od iných európskych komunistických strán, ktoré fungovali v ilegalite významnú časť obdobia pred vojnou. Skúsenosti s ilegalitou teda nemala a pripravená nebola ani zďaleka.

Husák pritom zažil svoju prvú policajnú raziu v byte na Panenskej ulici č. 30 v Bratislave, kde vtedy býval, už 9. októbra (s. 22). I so začiatkom odbojovej činnosti KSČ po prechode do ilegality to bolo v skutočnosti omnoho zložitejšie, než by sa mohlo z literatúry pred rokom 1989 zdať. Sám Husák bol spočiatku zapletený do (z dnešného pohľadu naivných – predovšetkým pre neochotu pripustiť si, že ľudácky režim likviduje všetky prvky demokracie) pokusov o legalizovanie aspoň časti činnosti komunistov v nových podmienkach.

V ďalšej kapitole Mocko popísal komplikovanú situáciu Slovenského štátu v prvých mesiacoch jeho existencie; text je pritom napísaný triezvo, objektívne a zrozumiteľne. Husák sa v tomto období doslova prebýjal životom ako mladý koncipient, čitateľ sa dozvie aj o jeho vzťahoch s Ladislavom Novomeským. Samostatná podkapitola (s. 47-49)

je venovaná aj Imrichovi Karvašovi, talentovanému slovenskému národohospodárovi, právnikovi a vysokoškolskému pedagógovi, ktorý *de facto* zachránil pred ľudákmi časť slovenskej inteligencie.

Komunistická strana Slovenska (KSS, z KSČ sa vydělila v máji 1939) bola v tom čase (okrem maďarskej iredenty) jedinou stranou, ktorá si trúfla na nejaké propagandistické akcie (rozhadzovanie letákov, písanie hesiel na múry a pod.), ktoré boli síce výbornou reklamou, ale zároveň do značnej miery nebezpečné (s. 57). Husák sa pritom do týchto akcií nechcel so svojou študentskou skupinou veľmi púšťať práve pre ich prílišnú riskantnosť. Neskôr mu to bolo vyčítané ako zbabelosť (s. 77).

Obsažnejšie je opísaný i zaujímavý prechod ľudáckej propagandy zo silne antisovietskych postojov po podpise Paktu Molotov – Ribbentrop. Nie je pritom celkom jasné, aký postoj zaujal Husák – či sovietsku politiku podporil (ako sám neskôr tvrdil), alebo ZSSR kritizoval (ako tvrdili jeho oponenti v 50. rokoch). Mocko uvažuje, že ho pravdepodobne ani nepodporil, ani nahlas nekritizoval. Nezhody medzi Husákom a ďalšími funkcionármi ilegálnej KSS ale existovali.

Autor sa zaoberá tiež koncepciou sovietskeho Slovenska (s. 108-122), venuje sa však i ďalším aspektom ilegálnej činnosti KSS. Úsmevné sú citáty z dobovej tlače svedčiace o vyaliezavosti komunistickej propagandy. Napríklad neschopnosť Červenej armády rýchlo poraziť Fínsko v novembri 1939 je vysvetľovaná tak, že pomalý postup vojsk ZSSR má byť dôkazom, že ZSSR na rozdiel od imperialistov bojuje humánnym spôsobom, aby čo najmenej trpel ľud na oboch stranách konfliktu (s. 125). Mnoho slovenských komunistov však takéto vyhlásenia vnímalo kriticky (napr. Vladimír Clementis, ktorého za to pražské vedenie vylúčilo z KSČ).

Potom ako sa po salzburských rokovaníach v júli 1940 dostal na čelo ministerstva vnútra Alexander Mach, sa skomplikovala aj situácia komunistov. To mal čoskoro pocítiť aj Husák. Po Handlovskom štrajku z 30. októbra 1940 bolo v Bratislave zatknutých 16 známych komunistov, medzi nimi aj Husák. Dostal sa do koncentračného tábora v Ilave, prezývaného „Machau“. Keď sa 27. novembra 1940 dostal z basy, ostal mimo odboja. Udalosti okolo jeho pobytu vo väzení, prepustenia i pretrhania kontaktov s odbojom je tu venovaný značný priestor.

Tento Husákov „pobyt“ v Ilave však nebol posledný. V súvislosti s operáciou Barbarossa prebehla na Slovensku nová vlna zatýkania. Dňa 22. júna, okolo 11. hodiny prišli po Husáka žandári a v Ilave tentokrát strávil takmer tri mesiace (do 18. septembra 1941). Zatýkania členov KSS však pokračovali ďalej (s. 197-208). Pri výsluchoch sa štátne úrady dozvedeli o ďalšej Husákovej ilegálnej činnosti, a tak bol 20. mája 1942 znova zatknutý. Mal však šťastie a prepustený bol už 28. mája. Jeho súd – pravdepodobne s prispáním jeho známych na vyšších úradníckych postoch – sa naťahoval až do jesene 1943, keď bol oslobodený. Pod vplyvom stalingradskej porážky Nemecka sa vo februári 1943 Husák hlásil späť do radov komunistického odboja. Tým sa uzatvára 6 kapitôl prvej časti knihy, ktorej autorom je Martin Mocko. Ďalšími troma kapitolami už čitateľa prevedie druhý autor knihy Tomáš Černák.

Väčšina kapitôl prvej časti približne sleduje líniu vysvetľovania medzinárodná/domáca politika – KSS/odboj – a potom Husákove miesto. To umožňuje čitateľovi ľahko sa zorientovať v komplikovanej atmosfére a až potom – so znalosťou kontextu – zahĺbiť

sa do čítania o hlavnej postave knihy. Nie všade sa však autorovi podarilo nájsť správnu mieru. Napríklad v tretej kapitole, ktorá má takmer 25 strán, sa Husákovi samotnému venuje len 3 a pol strany.

Druhá časť knihy sa začína obdobím, v ktorom vzniklo piate ilegálne ÚV KSS. To dal dokopy zo Sovietskeho zväzu sa navrátiť Karol Šmidke, o ktorom Černák rozsiahlejšie píše (s. 231-235 a ďalej). Husák patril k ľuďom, s ktorými spolupracoval najtesnejšie. Okrem nich sa mnoho dozvieme aj o ďalšej kľúčovej postave tejto časti Ladislavovi Novomeskom (s. 235-236). Práve títo dvaja spolu s Husákom tvorili piaty ilegálny ÚV KSS. Spomenie tiež kontakty Husáka a Novomeského na najvyššie štruktúry vládnuceho režimu (zaujímavý je napríklad vzťah Novomeského s Alexandrom Machom), vďaka ktorým disponovali viacerými informáciami a mohli lepšie plánovať svoj postup.

Tu už sa dozvieme niečo aj o nekomunistickom odboji, keďže došlo k spolupráci, ktorá vyústila až do vianočnej dohody roku 1943. Nasledovali rokovania s armádou, pričom zaujímavý je napríklad poznatok, že Husák vyjadril značné pochybnosti (a čiastočne oprávnené) o schopnostiach generála Goliana ako veliteľa Povstania. Golian bol slušný, čestný a zásadový človek, rodený antifašista. Na veliteľa povstaleckej armády bol však príliš nerozhodný a „mäkký“.

Husák bol v tomto období výnimočne aktívny – plánoval, zúčastňoval sa schôdzok Slovenskej národnej rady (SNR), cestoval, hľadal nových spolupracovníkov. Všimla si to i štátna bezpečnosť, a tak 27. marca 1944 putoval znova do väzenia. Vypočúvali ho, prehľadali jeho byt, sledovali manželku Magdu – no všetko bezúspešne. On sám vytrvalo tvrdil, že od leta 1941 nemá na odboj ani len kontakt. Vyšetrovateľov presvedčil a 30. marca ho prepustili (i keď naďalej sledovali). Zložitú obdobie niekoľkých mesiacov pred vypuknutím Povstania je v knihe detailne popísané, celá kapitola je doslova nabitá faktami. Prerozprávané sú pritom zrozumiteľným a ľahko stráviteľným spôsobom.

Ráno 29. augusta 1944 začali nemecké jednotky prenikať na Slovensko. Keď bolo jasné, že niet iná možnosť, vydal Golian krátko po 19. hodine rozkaz „začnite s vysťahovaním“. Povstanie začalo. Husák bol v tom čase v Bratislave. Samotný fakt, že Husák, jeden z hlavných organizátorov Povstania (aspoň podľa autorov), o jeho začiatku ani netušil, svedčí o nedostatočných prípravách a spojení. O vypuknutí Povstania sa Husák dozvedel až nasledujúci deň, 30. augusta a to úplne náhodou – oznámila mu to Františka Hrubíšová, s ktorou sa náhodou stretol (s. 276).

Spolu s Jozefom Lettrichom a Matejom Joskom, ďalšími spoluorganizátormi, narýchlo zohnali auto a vydali sa do Banskej Bystrice. V Trnave ich však zadržala nemecká hliadka. Vďaka pozoruhodnej zhode náhod, skutočne šťastím v nešťastí, sa im pre nedôslednosť nemeckých vojakov podarilo ujsť a dostať sa na pravdepodobne posledný rýchlik do Banskej Bystrice. Husák sa však veľmi skoro spamätal a do priebehu Povstania nakoniec výrazne zasiahol. Bol najvyšším predstaviteľom KSS na Slovensku a zástupcom komunistov v politickom vedení Povstania. Potýkal sa s množstvom problémov, väčšinu však dokázal vyriešiť. Černák sa venoval i jeho osobnému životu v tomto období a manželke Magde.

Záverečných 20 strán knihy je už venovaných pádu Banskej Bystrice a úseku dejín od konca Povstania do konca vojny. Husák musel odísť do hôr, čo sa nezaobišlo bez ťažkostí. V zlom počasí, s mizernou výbavou a pod neustálymi útokmi nemeckých jed-

notiek dokonca kdesi v blízkosti Ďumbiera odpadol a jednotka, s ktorou postupoval, ho nechala na mieste. Zachránil ho Ľudovít Bortel, farár z Hornej Lehoty – a presne tam sa na chvíľu Husák dostal. Na fare dokonca prežil i nemeckú raziu. Nemcov pohostili, Husák zachoval chladnú hlavu a suverénne sa s vojakmi po nemecky porozprával, akoby sa nič nedialo. Táto jeho presvedčivosť a fakt, že nemeckí vojaci nemali ani šajn, kto je (ak by robili raziu príslušníci Hlinkovej gardy, zrejme by z toho tak jednoducho nevyviazol), mu pravdepodobne zachránila život. Hornú Lehotu však musel opustiť. Premiestnil sa preto do Žemberoviec. Po takmer dvoch mesiacoch, ktoré tam strávil, obsadili 21. decembra 1944 obec vojská Červenej armády. Vojna sa tak pre Husáka skončila.

Okrem samotného Husáka je v knihe (pochopteľne, najmä v prvej časti) množstvo kratších, no zaujímavých a väčšinou obratne napísaných biografických exkurzov do života ďalších, relatívne málo známych osobností (napr. Ján Púll, s. 12-14, Ján Ďuriš, s. 31-32, Ján Osoha, s. 34-35 či Pavel Stahl, s. 52 a ďalší). Autori prenikli i do súkromia objektu svojho výskumu, do jeho rodinného života a vzťahov. To bola oblasť, ktorú historici doteraz väčšinou ignorovali.

Za z čitateľského hľadiska veľmi vďačné považujem krátke exkurzy do myslenia a fungovania KSS. Napríklad v podkapitole *Ilegalita s ľudskou tvárou* (s. 54-59) dokázal Mocko vysvetliť fungovanie KSS jednoduchým opisom života vrcholového a stredného funkcionára, ale i radového člena strany. Je to neobvyklý, ale veľmi efektívny a zaujímavý spôsob.

Po odbornej stránke sa knihe nedá veľa vyčítať. Oba autori sa osobnosti Husáka i historickému kontextu, v ktorom žil a pôsobil, dlhodobo venujú. Na práci je vidieť detailnú znalosť archívov a ďalšieho primárneho materiálu i dostatočný rozhľad, vďaka ktorému dokázali zasadiť dejinné udalosti do kontextu. Aj po literárnej stránke je kniha napísaná relatívne dobre, text „odsýpa“ a dobre sa číta.

Niekoľko drobností sa však knihe vyčítať dá. Ako problematický vidím predovšetkým fakt, že sa autori nezaoberali mocenským bojom v rámci KSS v posledných mesiacoch vojny, keď už bolo jasné, ako svetový konflikt dopadne. Predovšetkým Husákov osobný boj o moc by ho mohol vykresliť v úplne inom svetle. I keď sa autorom viac či menej podarilo ostať objektívnymi, celkový dojem z Husáka je v knihe skôr pozitívny – popísanie boja o moc v KSS v záverečnej fáze vojny by tento obraz mohlo výrazne zmeniť.

V časti popisujúcej vznik KSS a jej prechod do ilegality mohli autori podrobnejšie zmieniť ako tento proces prebiehal v Čechách – kde to, zdá sa, bolo predsa len trochu lepšie organizované. Bolo tomu teda tak, alebo je to skutočne len zdanie? Na s. 32 Mocko píše, že prvé ilegálne letáky sa tlačili v Čechách a na Slovensko sa len pašovali. Ak to tak bolo, prečo? V čom je rozdiel medzi KSS na Slovensku a KSČ v Protektoráte a ich činnosti? Samozrejme, autori tieto otázky neobchádzajú úplne a čiastočné odpovede čitateľ nájde. Bolo by však zaujímavé sa im venovať podrobnejšie.

Otázkou tiež ostáva, či činnosť komunistov v roku 1939 bola naozaj natoľko nebezpečná, ako sa javí z knihy. Je zrejmé, že mnohí poprední predstavitelia KSS mali kontakty na Ľudákov a mnoho vecí im režim „prepáčil“ a toleroval. Autori sami koniec-koncov o týchto kontaktoch čitateľa rozsiahlo informujú. Tu sa tiež vtíska hypotetická, a možno trochu konšpiračná otázka, či tieto vzájomné kontakty po prevrate v roku 1948 naopak

výrazne nepomohli predstaviteľom ľudáckeho režimu, ktorí neboli potrestaní ani zďaleka tak tvrdo, ako predstavitelia mnohých iných kolaborantských režimov v Európe.

Dotiahnuť do konca mohli autori i niekoľko ďalších drobností. Napríklad v zozname literatúry je prekvapivo málo titulov. Chýba niekoľko dôležitých prác, ako napríklad Gustáv Husák a jeho doba, ktorá vyšla v roku 2015 (zostavovateľ je Branislav Kinčok), či práce Michala Macháčka, Mareka Syrného alebo Richarda Pavloviča a mnohých ďalších. Vzťahom Alexandra Macha a slovenských komunistov, o ktorých sa v knihe mnohé dozvieme, sa rozsiahlo venoval Anton Hruboň. Autori knihy pritom túto literatúru nepochybne poznajú, a ako je z iných ich odborných prác zrejme, aj s ňou pracujú. Čitateľ, ktorý ich práce nepozná dôverne, by ale mohol neprávom nadobudnúť dojem, že sú nedôslední. A to je škoda.

Ako historikovi mi bolo ľúto i absencie poznámok pod čiarou. Zámerom vydavateľa bolo evidentne vydať popularizačnú prácu, v texte je však množstvo zaujímavých citácií, zdroj ktorých sa však dozvieme len ak kontaktujeme samotných autorov. Tí odkazy a ďalšiu literatúru samozrejme radi poskytnú, je to však už nadpráca, ktorú bolo možné vyriešiť aspoň minimalistickým poznámkovým aparátom. Knihu by rozšíril o niekoľko stránok – nič strašné by sa nestalo. Chýba tiež zoznam skratiek.

Celkovo však ide o veľmi podarenú a napriek mladému veku autorov vospelú prácu. Mockovi a Černákoví sa podarilo zakomponovať Husákov „mikropríbeh“ do komplexného sveta „makrohistórie“. Nepredstavili ho pritom ako zradcu či nedôveryhodného človeka. Nepredstavili ho však ani ako bezchybného hrdinu. Predstavili ho ako normálneho človeka a trezrlivého a pragmatického politika so všetkými pozitívami i negatívami, ktoré sa s tým spájajú.

Jakub Drábik